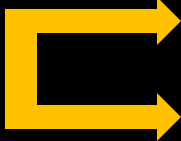
A photograph of a cave interior. The cave walls are made of rough, layered rock. A large opening at the top center allows bright light to enter, creating a strong lens flare effect. A person's shadow is cast onto the left wall. A small red dot is visible on the rock surface near the center of the image.

Τα σπήλαια στην Νεοανακτορική και Μετανακτορική Κρήτη: Θεώρηση της λατρευτικής τους χρήση.

Προβλήματα στη μελέτη των σπηλαίων

- Λεπτές αποθέσεις Στρωματογραφία?
Ανάμιξη υλικού
  - ! σκόπιμη πράξη
  - ! διατάραξη
- Παλαιές Ανασκαφές
- Λαθρανασκαφές
- Καταφύγιο βοσκών και ανταρτών

Ερωτήματα

1. Υπάρχει κάποιο μοντέλο στην επιλογή σπηλαίων , προορισμένων για λατρευτική χρήση;

- Υψόμετρο
- Προσανατολισμός
- Μέγεθος
- Διαμόρφωση (π.χ. θάλαμοι)

2. Υπάρχουν στοιχεία που λειτουργούν συμπληρωματικά σε αυτή την επιλογή;

- Νερό (μέσα στο σπήλαιο ή σε κοντινή απόσταση)
- Σταλαγμίτες / σταλακτίτες/ ασβεστιτικές διαμορφώσεις
- Βάθος

3. Είδος ευρημάτων. Υπάρχουν κατηγορίες που να υποδεικνύουν τη φύση της λατρείας/ τελετουργίας;

4. Ξεχωριστή κατηγορία λατρείας ή παρουσιάζει κοινά με άλλους λατρευτικούς χώρους;

π.χ. Ιερά Κορυφής

Μεθοδολογία

- Φυσικά χαρακτηριστικά
- Ευρήματα
- Τελετουργίες

Ορίζοντας έναν χώρο ως ιερό (κατά Watrous 1996)

- Εγγύτητα σε σημείο με ιδιαίτερους φυσικούς σχηματισμούς (σπήλαιο, δάσος, πηγή, κορυφή βουνού)
- Λατρεία : δημόσιες τελετές, ιδιωτικά μυστήρια
- Προσευχές και χειρονομίες λατρευτών, με βάση την εικονογραφία
- Τελετουργίες σε συνδυασμό με άλλες δραστηριότητες, όπως χορός, μουσική, παραισθησιογόνες ουσίες.
- Σημεία προσήλωσης π.χ. Βωμός
- Είδωλο= επικοινωνία με θεότητα/ες
- Κατασκευές, υποδομές για την λατρεία
- Θυσίες ζώων ή ανθρώπων
- Προσφορά φαγητού ή/ και ποτού
- Προσφορά άλλων αντικειμένων
- Λατρευτική σκευή
- Σύμβολα

Διάκριση λατρευτικής από τη μη λατρευτική πράξη (Kyriakidis 2005)

- Νοητικό πλαίσιο (*frame of mind*) → Λατρεία < Πρόθεση
  - Εθιμοτυπία και επανάληψη (*traditionalism and repetition*)
  - Σταθερή μορφή (*invariance*) κάθε φορά που επαναλαμβάνεται μια πράξη μη εγκόσμια
  - Κανόνες (*rule-governance*) άγραφοι τις περισσότερες φορές.
- Αλλαγές συγχρονικές και διαχρονικές
- Επισημότητα (*Formality*)
  - Συμβολισμός (*Symbolism*)
  - Πράξη (*Performance*)

ΣΚΟΤΕΙΝΟΪ

Θέση: Κοντά στο χωριό Σκοτεινό, 33 χλμ. ανατολικά του Ηρακλείου

Υψόμετρο: 225 μ.

Προσανατολισμός: ΒΑ

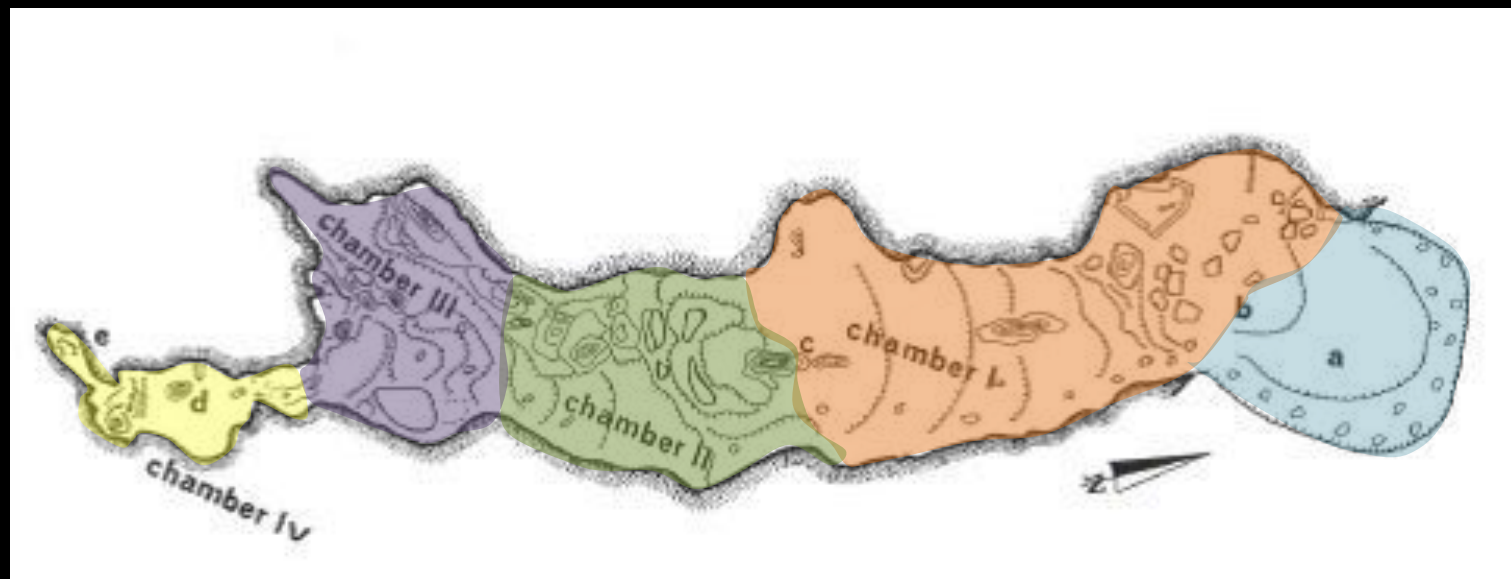
Διαστάσεις: 160 μ. (μήκος) x 25 μ. (μεγ. πλάτος) x 41 μ. (μεγ. ύψος)

Φάσεις Χρήσης: ΜΜ: λίγα όστρακα

ΜΜΙΙΙ-ΥΜ: κύρια φάση χρήσης

ΥΜΙΙΙ: λίγα όστρακα

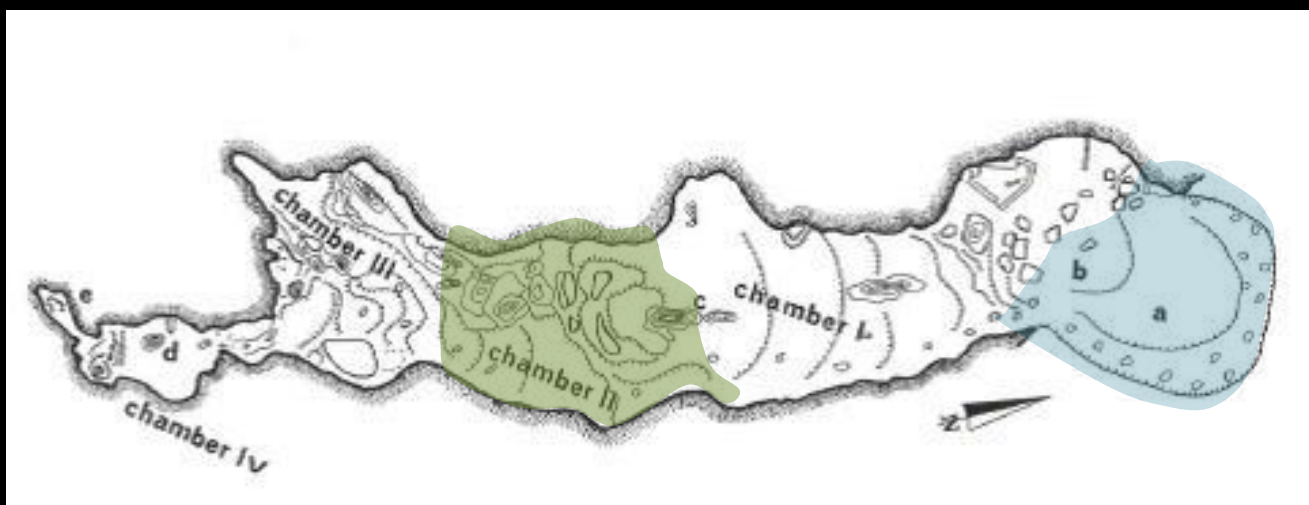
Ρωμαϊκή περίοδος: λίγα όστρακα

ΣΚΟΤΕΙΝΟΉ

- Φυσικός ασβεστιτικός βωμός 1,30 x 3 x 1,60 μ.
- Μπροστά από το βωμό συγκέντρωση προσφορών
- Ευρήματα : ΥΜΙ χάλκινα ειδώλια, χάλκινα εγχειρίδια. Κεραμική : χύτρες, πίθοι με σχοινοειδή διακόσμηση, κέρνοι, προχυτικά αγγεία (αδημοσίευτα). Στάχτη

- Αυλή με διάμετρο π. 25 μ.
- Αντίστοιχη και στο Ψυχρό
- Κοινοτικές/ Δημόσιες Τελετές ?

Λατρεία

Προβλήματα

- Μη συστηματική ανασκαφή
- Μη δημοσιευμένο. Έχουν δημοσιευθεί μόνο τα τρία χάλκινα ειδώλια (Davaras 1969)

Tyree 1975: Προσφορές φαγητού και ποτού . Αγροτική λατρεία με προσφορά πρώτων καρπών

Χρήση από την MM περίοδο
Ακμή στην YMI περίοδο

Σταλακτίτες και σταλαγμίτες :
Ανθρώπινες και ζωικές μορφές
(Rutkowski 1972)

Ίχνη στάχτης

- Rutkowski 1972: Τελετουργικές πυρές και θυσίες από την MM περίοδο, σε συσχέτισμό με τις μαγικές ιδιότητες που απέδιδαν στους σχηματισμούς των βράχων οι λάτρεις.
- Cromarty 2008: Αναίμακτες και όχι θυσιαστικές τελετές.

Ψυχρό

Θέση : Όρος Δίκη

Υψόμετρο : 1.025 μ.

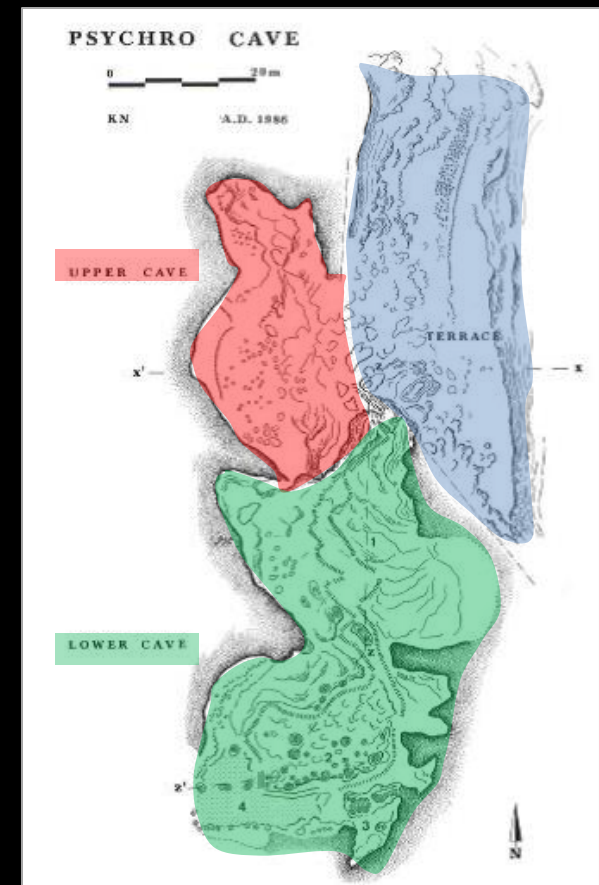
Προσανατολισμός : ΒΑ

Μορφολογία : Δύο θάλαμοι (Άνω και Κάτω Σπήλαιο).

Σταλαγμιτικές διαμορφώσεις στο Κάτω Σπήλαιο

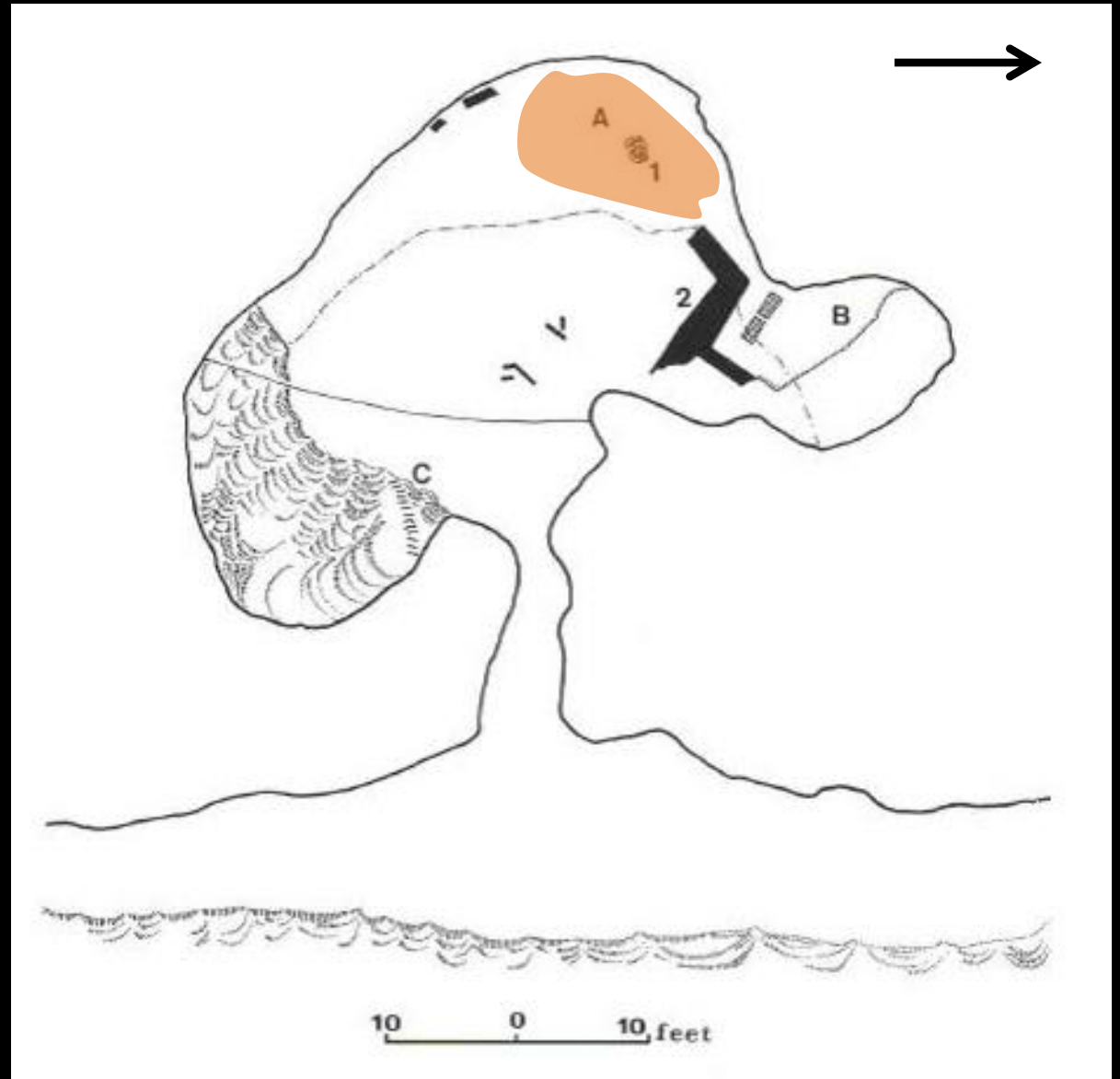
Διαστάσεις : Άνδρηο : 40 μ. (Β-Ν) x 15μ. (Α-Δ)

Άνω Σπήλαιο : μήκος 16 μ., πλάτος 35μ.

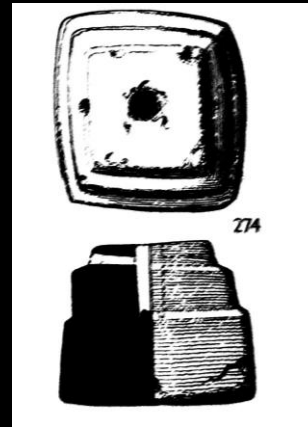
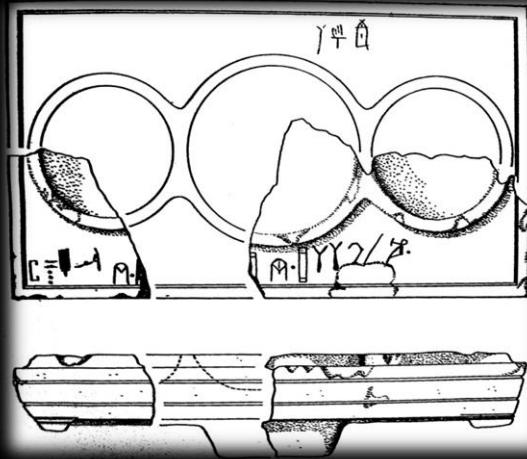

Ψυχρό : Άνω Σπήλαιο Βορειοδυτικός τομέας

- Ορθογωνικός βωμός
- Γαλάζιο κονίαμα
- Πλακόστρωτο γύρω από το βωμό

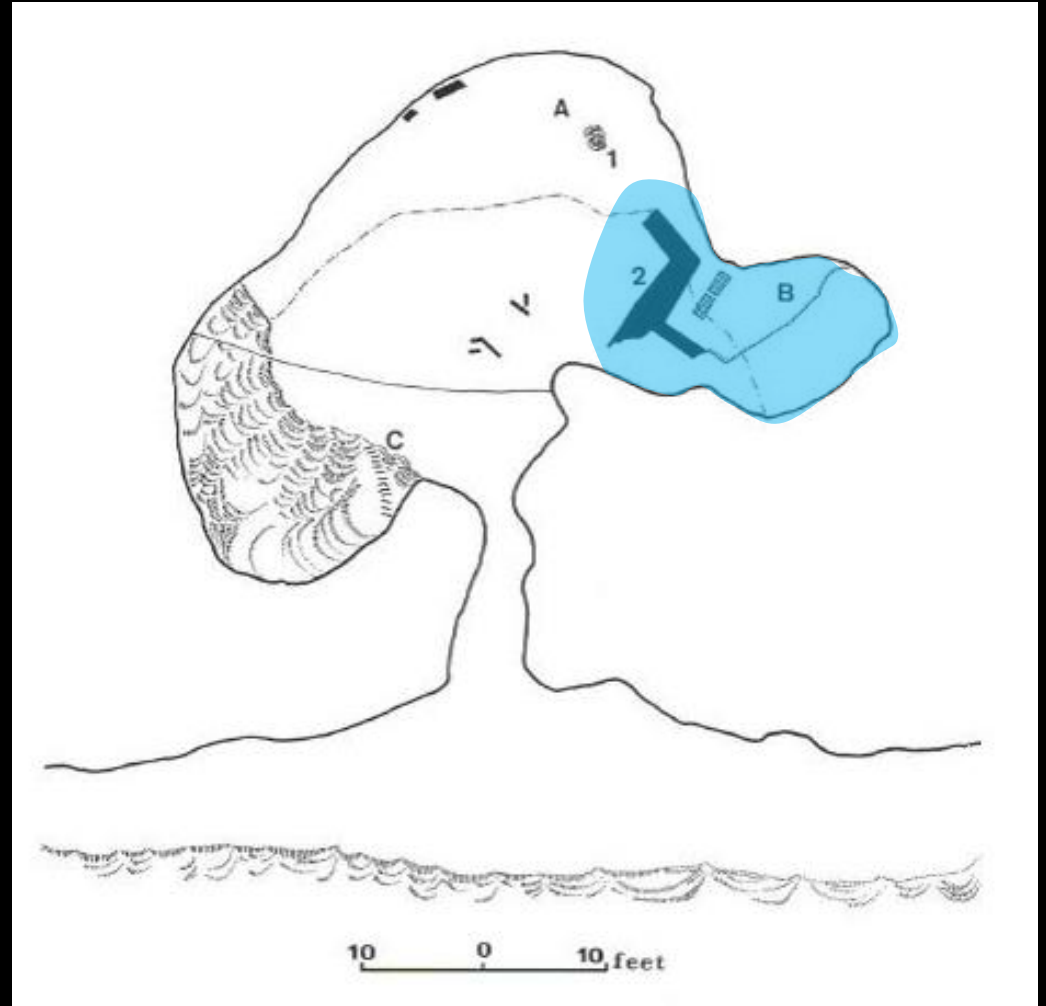

Λίθινες τράπεζες προσφορών και βάση διπλού πελέκεως

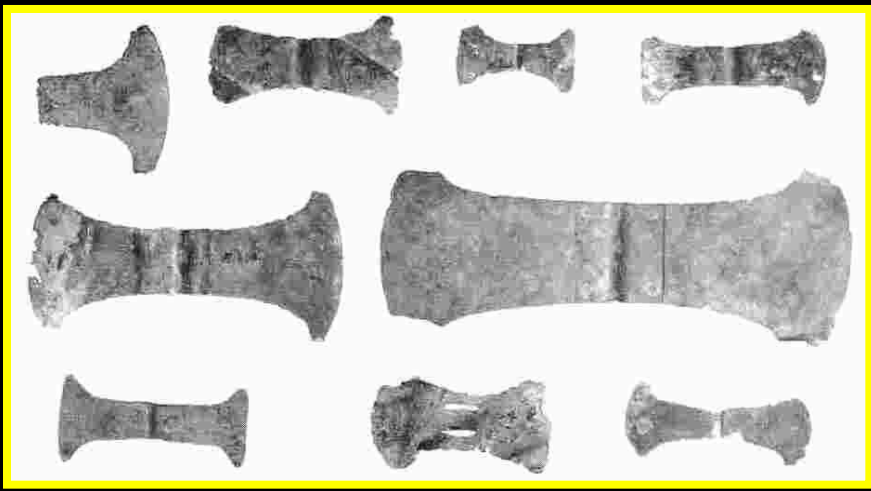
«Το Τέμενος»

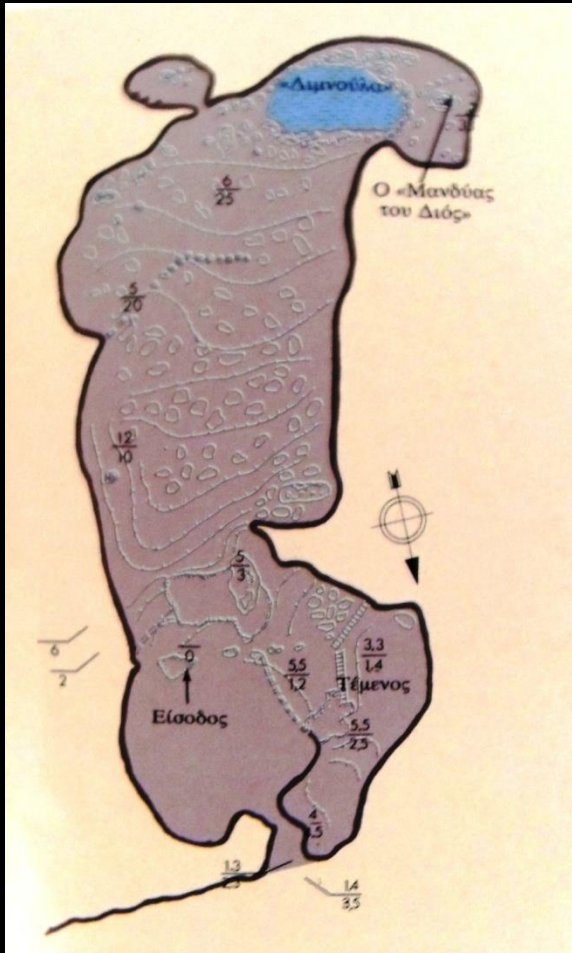

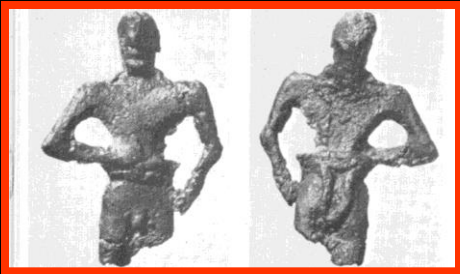
Το Κάτω Σπήλαιο

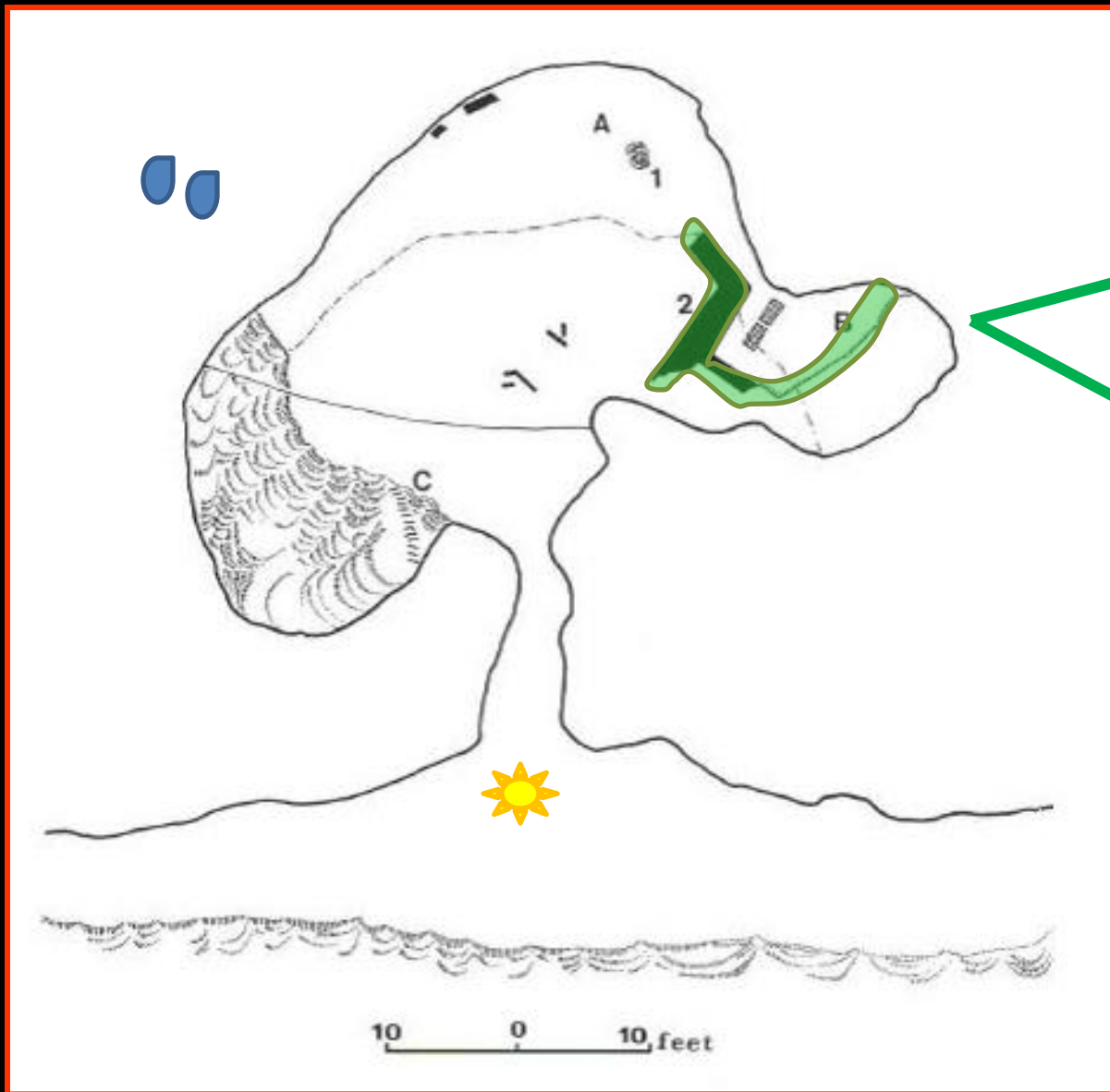

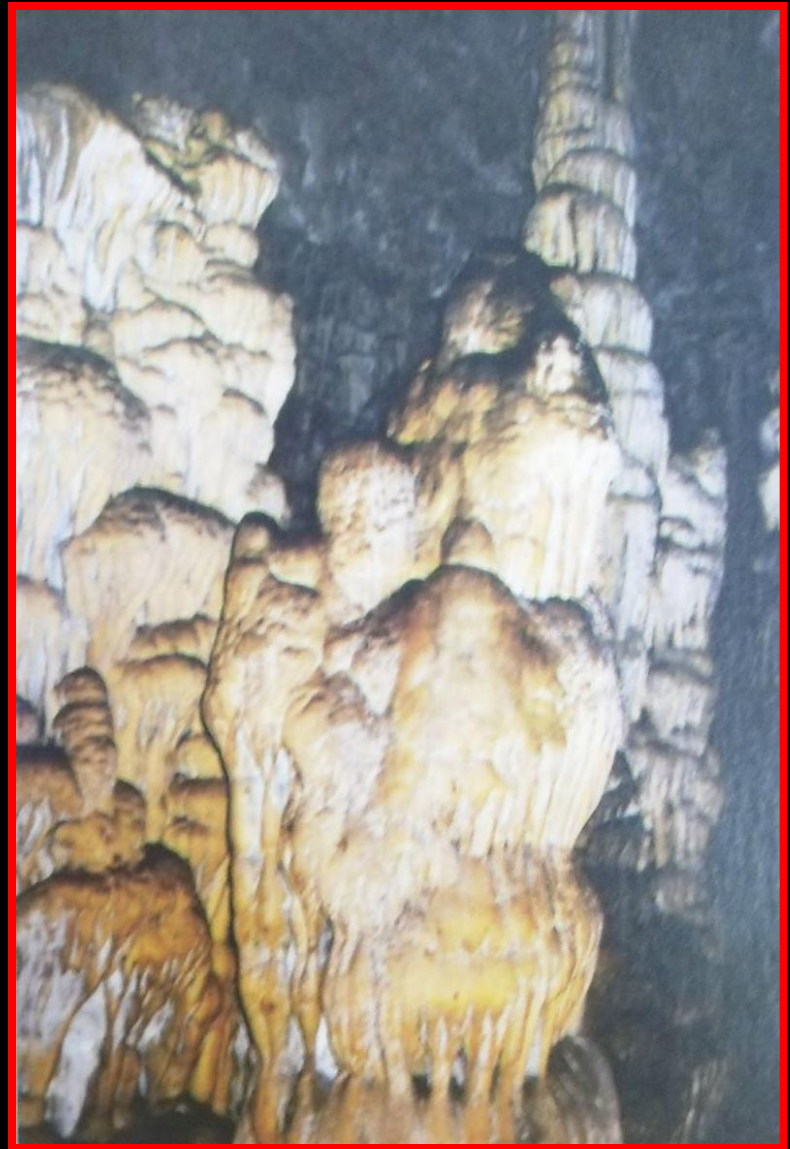

Χώρος
Τελετουργιών

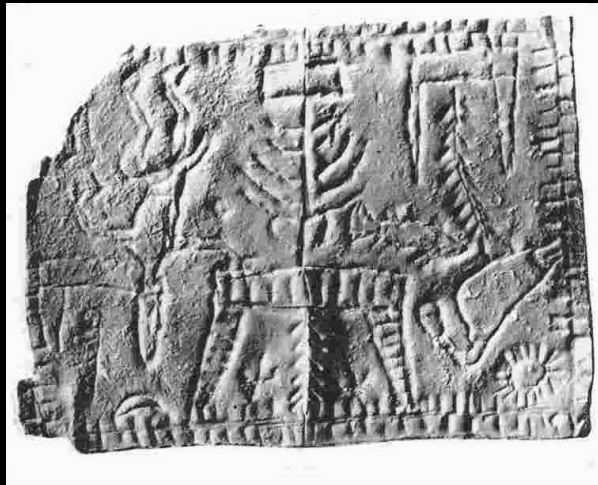

Λειτουργία του Σπηλαίου

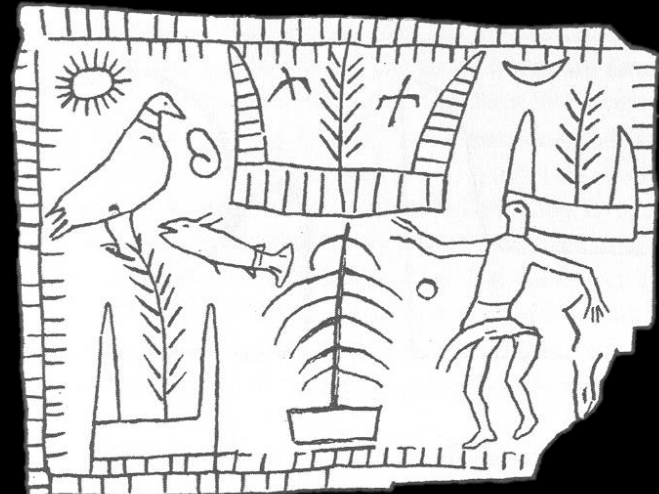
Άνω Σπήλαιο

- Ανοιχτός (σχεδόν) χώρος
- Φως
- Χαμηλά επίπεδα υγρασίας
- Κεραμική + τράπεζες προσφορών → Προσφορές Υγρών και καρπών

Κάτω Σπήλαιο

- Σκοτάδι
- Υγρασία
- Σταλαγμίτες και σταλακτίτες
- Προσφορές στις σχισμές των βράχων και τη λίμνη (χάλκινα ειδώλια, όπλα, εργαλεία, διπλοί πελέκεις)

Αρκαλοχώρι

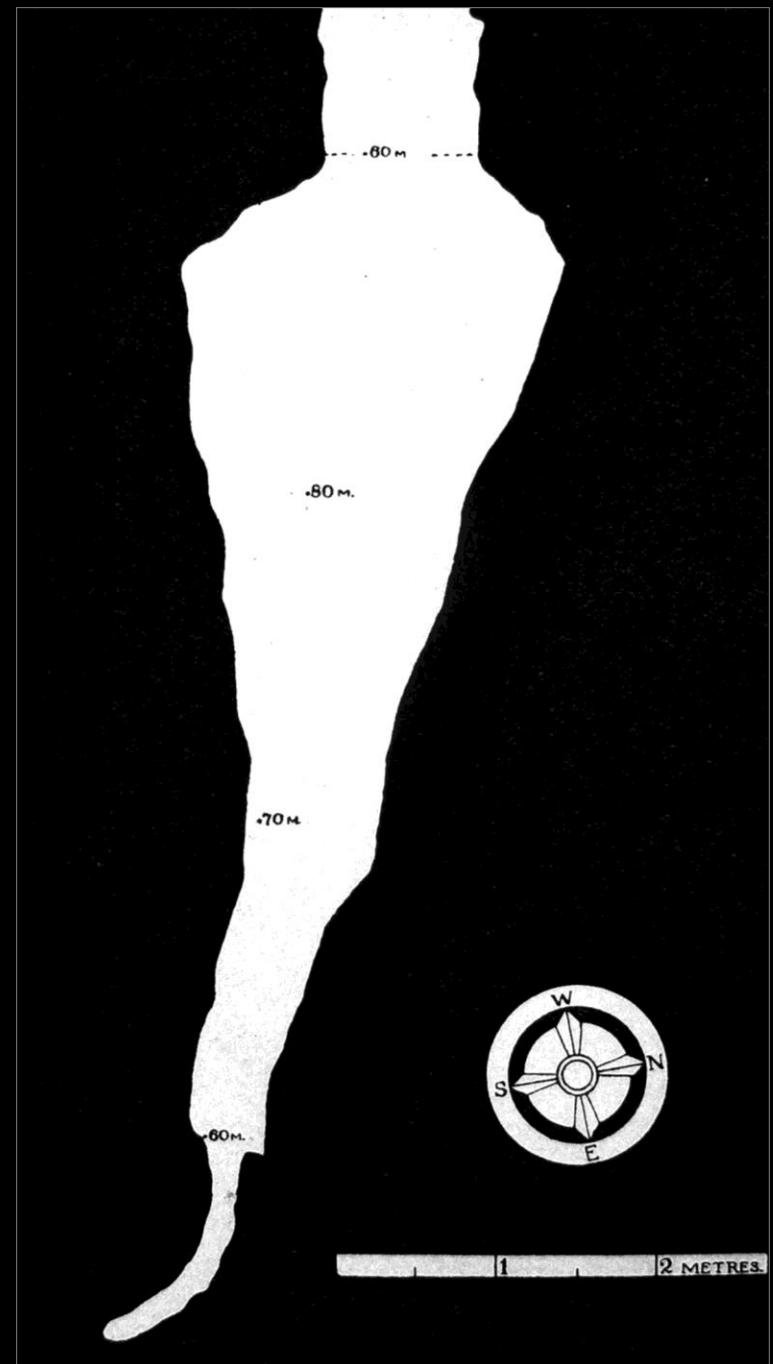
Επίμηκες Σχήμα,

Διαστάσεις : 10x 30 μ.

Προσανατολισμός: N

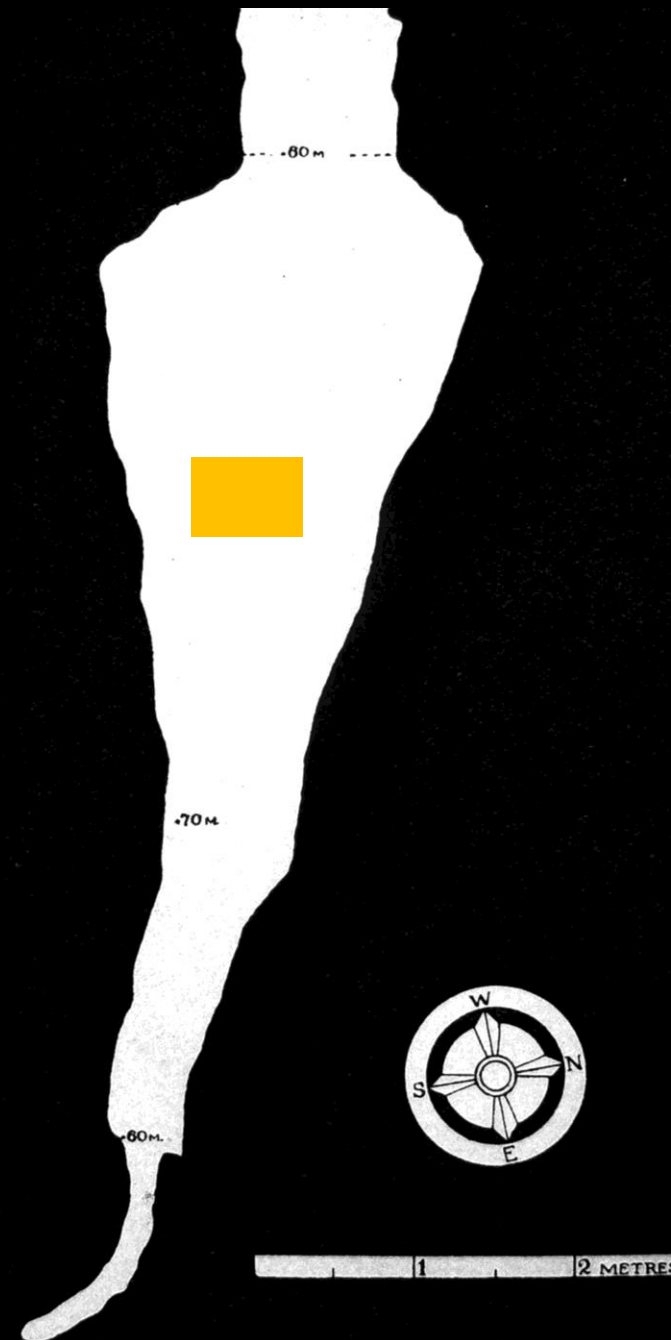
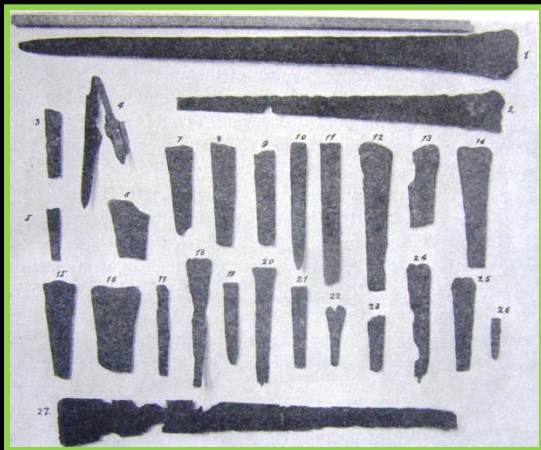
Χρονολόγηση : κύρια χρήση κατά την Νεοανακτορική (MMIIIΒ/ΥΜΙ)

- Εκτεταμένη σύλληψη
- Δεν υπάρχει τελική δημοσίευση
- Δύο ομάδες ευρημάτων :
  - α. κέντρο σπηλαίου
  - β. Βόρεια γωνία σπηλαίου

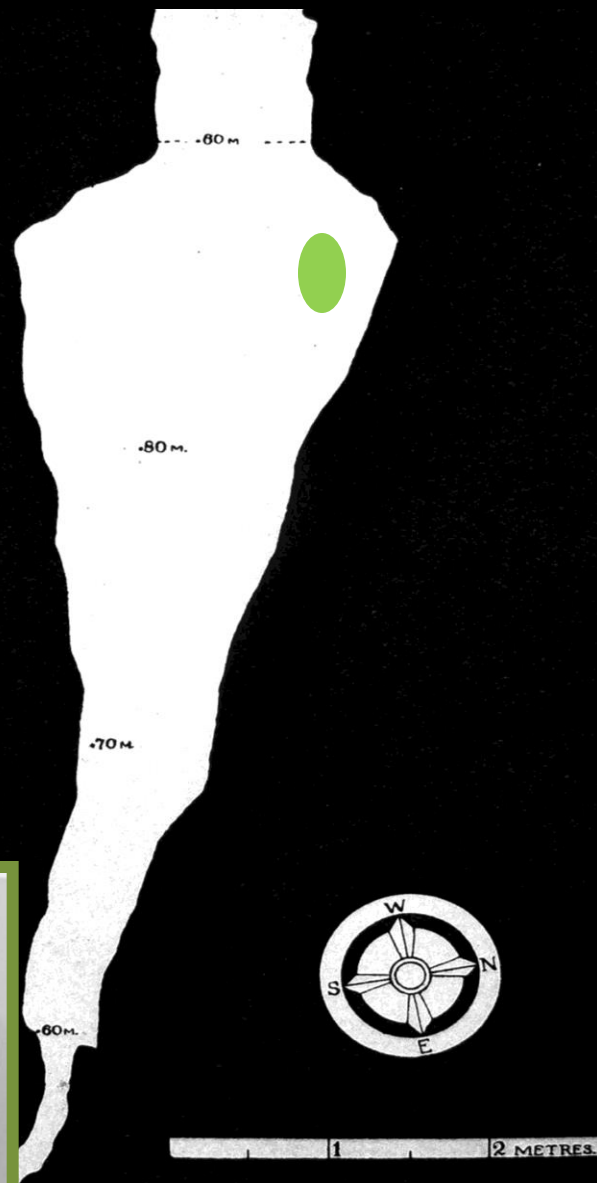
Ομάδα στο κέντρο του σπηλαίου

- Μικρός βωμός που καλυπτόταν από πολύτιμες προσφορές :
- Εργαλεία
- Χάλκινοι αναθηματικοί διπλοί πελέκεις
- Ξίφη : α. λεπτή λεπίδα, χωρίς προεξοχή εξάρτησης
β. Με κεντρικό νεύρο και κοντή προεξοχή για λαβή
- Μάζα χρυσού : α. ιερό βουνό με σπήλαιο
β. Χρυσό τάλαντο

Ομάδα στο βάθος του σπηλαίου (βόρειος μυχός)

- Σημείο κύριας συγκέντρωσης ευρημάτων
- Μικρογραφικοί και κανονικού μεγέθους διπλοί πελέκεις
- Ξίφη
- Εγχειρίδια
- Δισκοειδή τάλαντα
- Κεραμική : ρυθμός Πύργου (ΠΜΙ), ένα αγγείο ρυθμού Βασιλικής (ΠΜΙΙ), λίγα ΜΜ πρώιμα χονδροειδή και πολλά ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ όστρακα

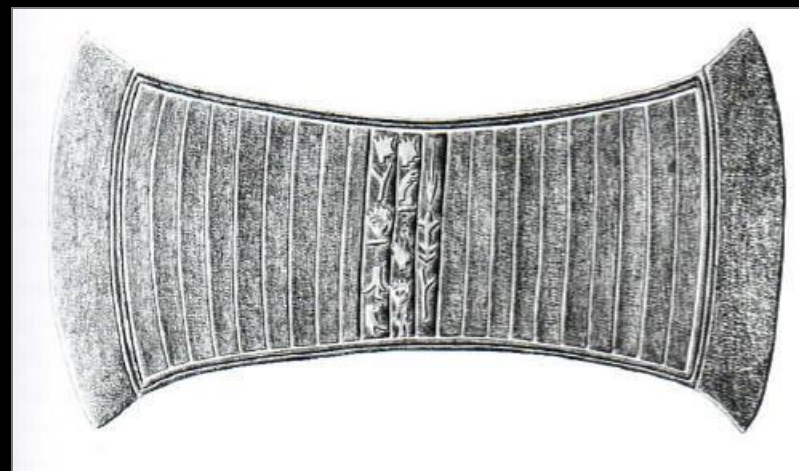

Οι διπλοί πελέκεις από το σπήλαιο
του Αρκαλοχωρίου

Οι ενεπίγραφοι διπλοί
πελέκεις από το Αρκαλοχώρι

Λατρεία ή Ιερός Θησαυρός;

Χατζηδάκις Ι. 1912-3
Μαρινάτος Σ. 1935
Faure 1962, 1996
Rutkowski 1972 , 1986
Tyree 1975
Rutkowski and Nowicki 1996

Λατρεία

Μαρινάτος 1961

Μεταλλουργικό εργαστήριο

Ρεθεμιωτάκης 2002
Tyree 2006
Cromarty 2008

Ιερός Θησαυρός

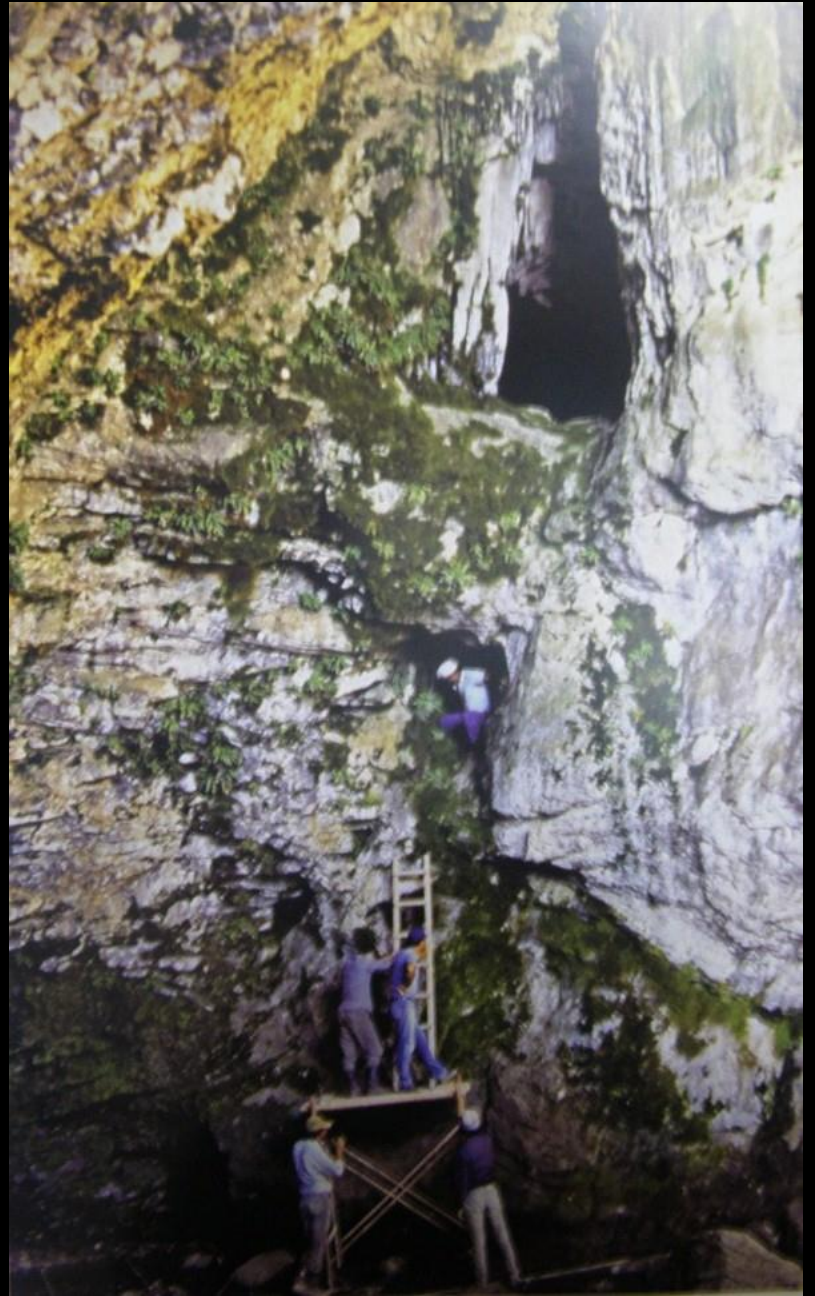
- Βωμός
- Αναθήματα πάνω στο βωμό
- Ομοιότητα ευρημάτων με αυτά από το Ψυχρό
- Λείπουν τυπικά αντικείμενα λατρείας (τράπεζα προσφορών, ειδώλια)
- Εκτεταμένη σύλληψη

Το Ιδαίον Άντρο

- Όρος Νίδα
- Υψόμετρο 1583 μ.
- Προσανατολισμός : Ανατολικός
- Κεντρική αίθουσα, Βόρειος και Νότιος μυχός , Μικρό Σπήλαιο (δύο υποθάλαμοι)

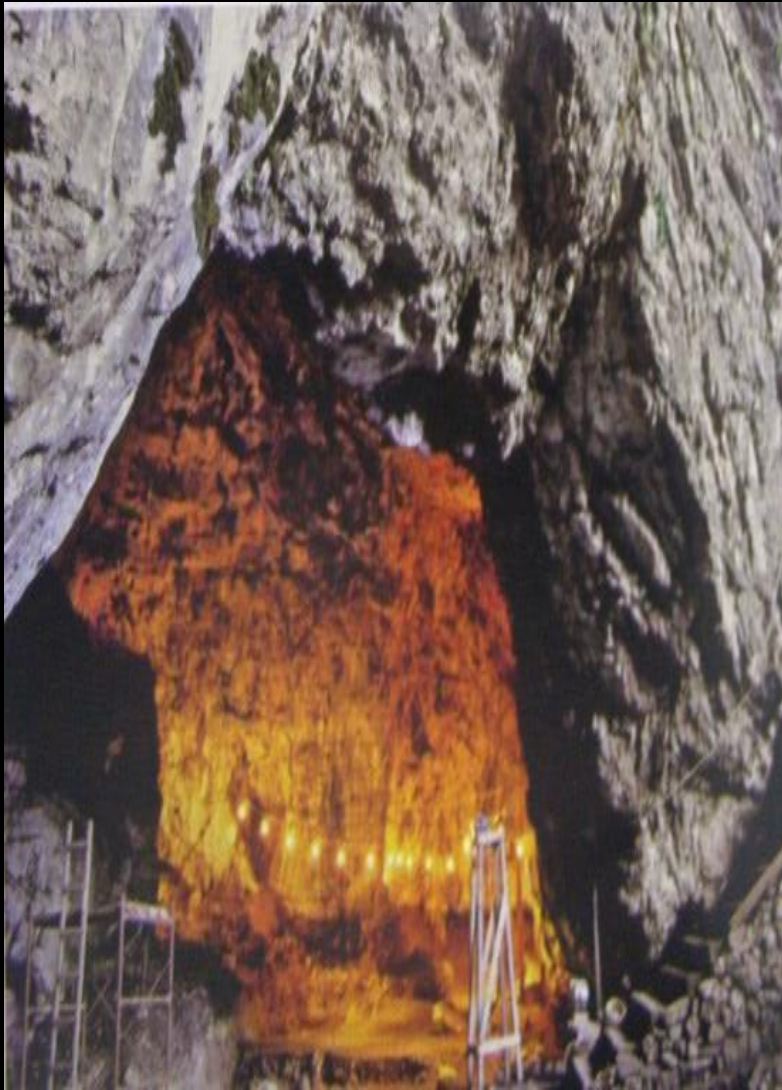

Βόρειος μυχός

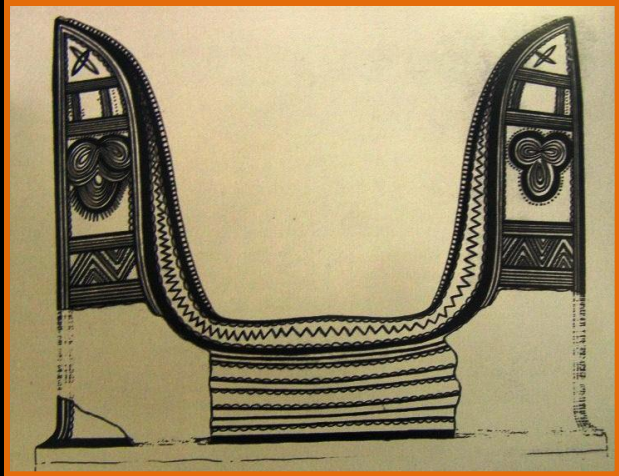
Πλακόστρωτο

- ΥΜΙΙΙ όστρακα αλλά και ΥΜΙ-ΙΙ
- Δύο ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ σφραγιδóλιθοι
- Οστέινες βελόνες
- Κατώτερο τμήμα αναθηματικού ειδωλίου ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ

Η λατρεία

- Αρχή στην Παλαιοανακτορική περίοδο
- Ακμή κατά την ΥΜ περίοδο

Βόρειος μυχός: στρώμα τέφρας, οστά ζώων, βουκράνια, πήλινοι λύχνοι
ΘΥΣΙΑ, μάλλον υστερότερη, ομοιάζει στη *θυσία* της κλασικής εποχής

- Παλαιοανακτορική και Νεοανακτορική περίοδος
Μινωίτης θεός της βλάστησης
- Μετανακτορική : Δίας Κρηταγενής
Αδράστεια (ταφική λατρεία)
Θεότητα της γης (Ρέα, Άρτεμης,
Δήμητρα, Ήρα , Κυβέλη)
Νύμφες (Αντριάδες, Αμάλθεια)
Παν και Διόνυσος

Σακελλαράκης Γ. και Ε. Σακελλαράκη 2011

- Πίθοι : διαρκέστερη παρουσία στο σπήλαιο
- Χάλκινα ειδώλια ανθρώπινων και ζωικών μορφών

Ύπαρξη χασμάτων στο σημείο μετάβασης από την Κεντρική Αίθουσα στο Βόρειο Μυχό

Πλατεία έξω από το σπήλαιο

Σακελλαράκης Γ. 1988 «Η μινωική λατρεία είναι πρόγονος της ελληνικής και το αντικείμενο λατρείας στο Ιδαίον Άντρο είναι το ίδιο»

Cromarty R.J. 2008
«Η λατρεία στο Ιδαίον Άντρο έχει υποστεί διαχρονικά πολλές αλλαγές»

Τσούτσουρος

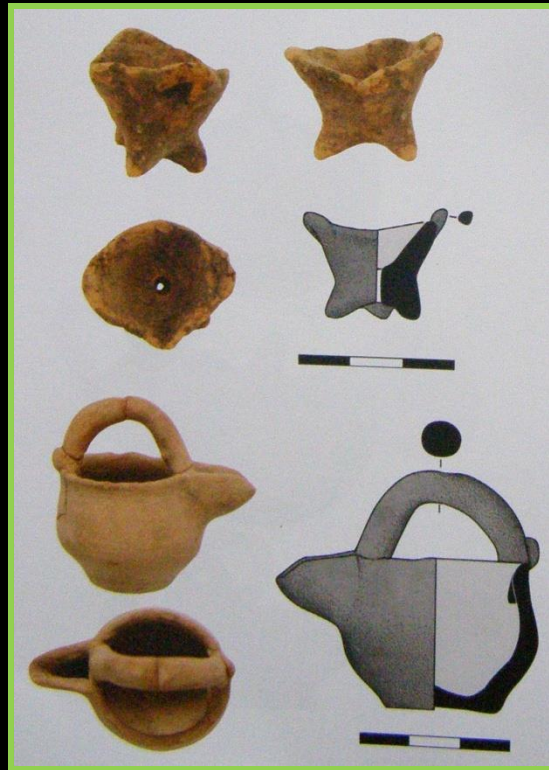
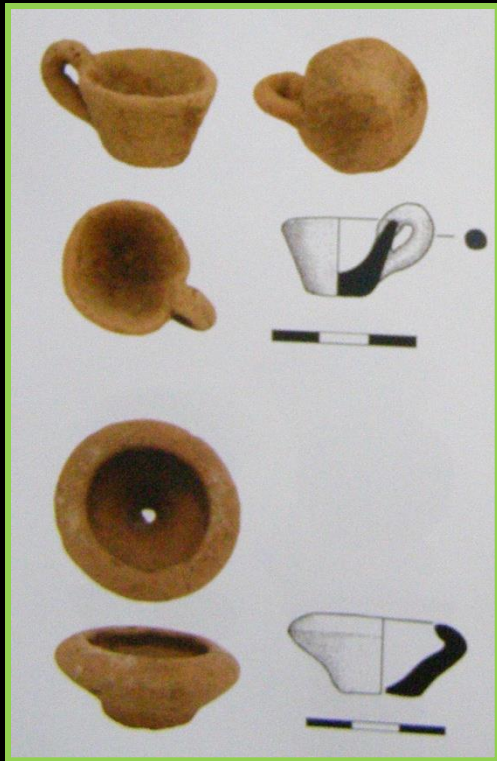

Τσούτσουρος

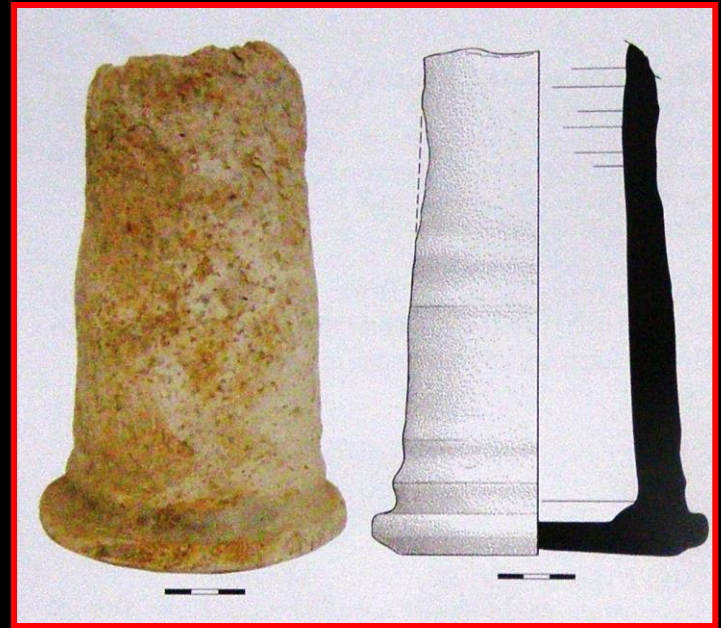

Σχισμή Β'

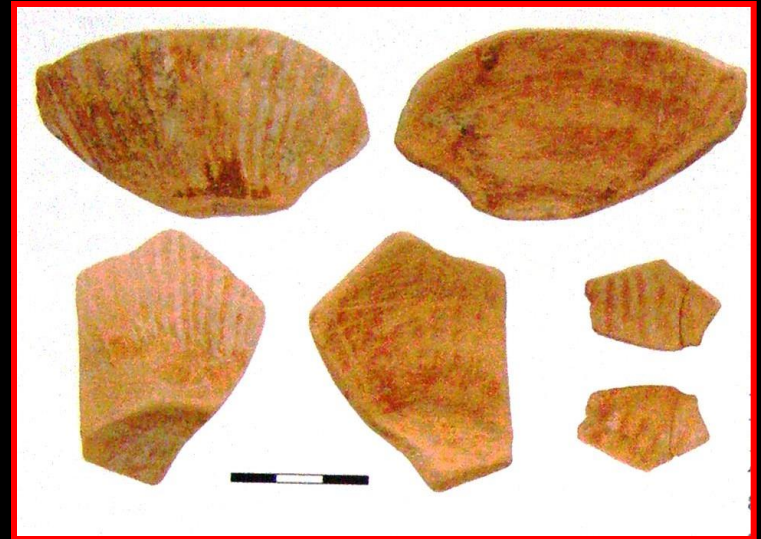

Σχισμή Β'

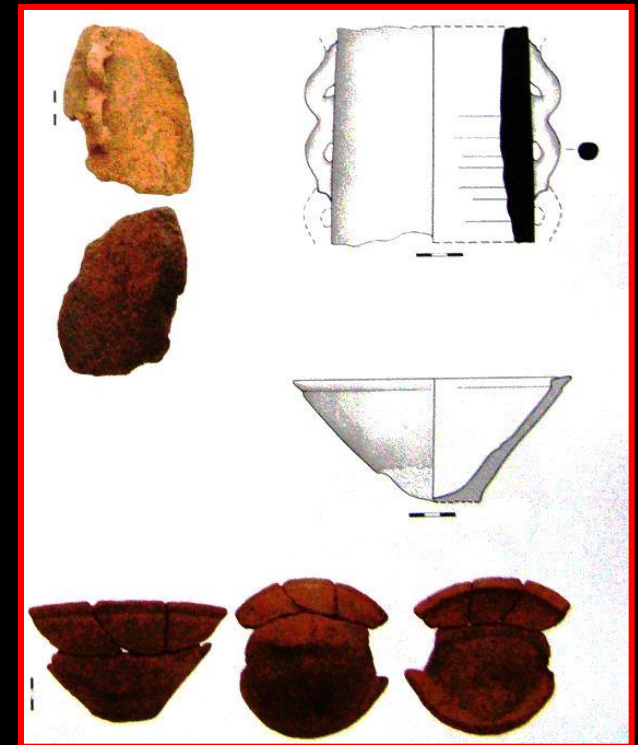
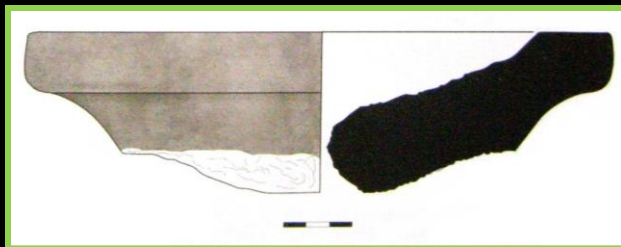

Νότια Πλευρά. Στρώμα Α'

Μελανό στρώμα κεντρικής επίχωσης

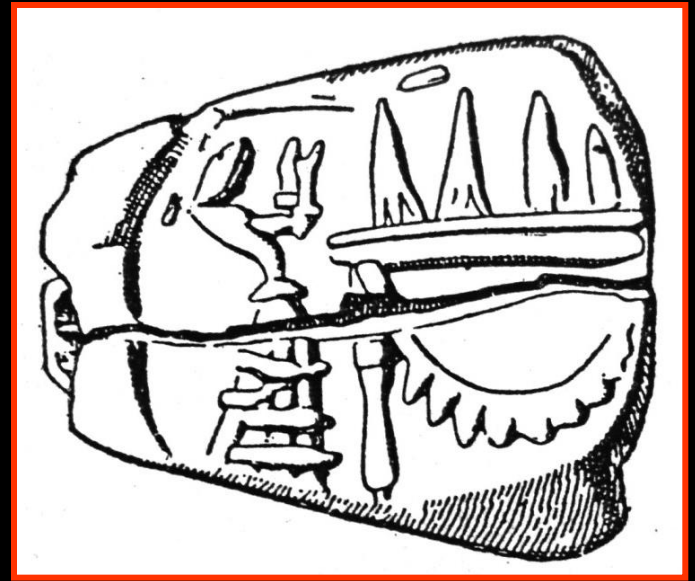
Χαρακτήρας Λατρείας

- Σχισμές
- Μικρογραφικά αγγεία, αναρτήσιμα
  - αναθήματα σε σπήλαια και ιερά κορυφές
  - προσφορές μικρότατων ποσοτήτων καρπών. Καμένος σπόρος από τον Τραόσταλο
- Κοινά με Ιερά Κορυφής
  - Μικκύλα αγγεία, τριποδικές χύτρες, αρχιτεκτονικές κατασκευές, ειδώλια
- Χθόνια Λατρεία

Σπήλαια	Ψυχρό	Σκοτεινό	Τσουτσουρος	Αρκαλοχώρι	Ιδαίον Άντρο	Χωστό Νερό	Φανερωμένη
Υψό/τρο (σε μέτρα)	1025	225	7	400	1583	720	1.000
Μέγεθος (μ) x (π) x (υ) (σε μέτρα)	Μεγάλο	160x25x41	20x16x3	10x30	41x34x24 26x6,5x9,3 8,7x8,2x2,6 3,65x4,15x4,5		70x10x5
Προσ/σμός	BA	BA	NA	Δ	A	BΔ	NΔ
Σταλαγμίτες	OXI / NAI	NAI	OXI	OXI	NAI	NAI	NAI
Νερό	OXI / NAI	NAI	NAI	OXI	NAI (Μ.Σ)	NAI	NAI
Φως	NAI / OXI	NAI	NAI		NAI		
Σκοτάδι	OXI / NAI	NAI	NAI	NAI	NAI		

Σπήλαια	Ψυχρό	Σκοτεινό	Τσούτσουρος	Αρκαλοχώρι	Ιδαίον Άντρο	Χωστό Νερό	Φανερωμένη
*	-/✓	✓	✓		✓	✓	✓
*	✓/-				✓	✓	
*	✓/✓			✓	✓		✓
*	-/✓	✓		✓	✓		✓
* εργαλεία	-/✓			✓			
* Μικκύλα	-/-		✓				
* Χύτερες	-/-	✓	✓	✓			
* Πίθοι	✓/-	✓				✓	
* Προχυτικά	✓/-	✓	✓		✓		
* Πόσης	✓/-	✓	✓			✓	
Προσφοράς τροφής	✓/-	✓	✓				
* Ιδιαίτερα σκεύη	-/-	✓(κ)	✓ (s.t)		✓(κ), (ρ)		
* Τράπεζα προσφορών	✓/-				✓		✓

* Ευρήματα που απαντούν και στα Ιερά Κορυφής

Σπήλαια	Ψυχρό	Σκοτεινό	Τσούτσουρος	Αρκαλοχώρι	Ιδαίον Άντρο	Χωστό Νερό	Φανερωμένη
* Βωμός	✓	✓	✓	✓		✓	
* Τέμενος	✓						
* Πλακόστρωτο	✓				✓		
Εξωτερική αυλή	✓	✓			✓	✓	

Ιερά Σπήλαια και Ιερά Κορυφής

Το παράδειγμα του σπηλαιώδους χάσματος στον Γιούκτα

Σπήλαια

Βουνό

Χάσματα/
σχισμές
βράχων

Προσφορές

Βωμοί

Αυλές/
άνδηρα

Κλειστοί χώροι

Χάλκινα ειδώλια
ανθρώπων

Ιερά Κορυφής

Βουνό

Σχισμές βράχων

Προσφορές

Βωμοί

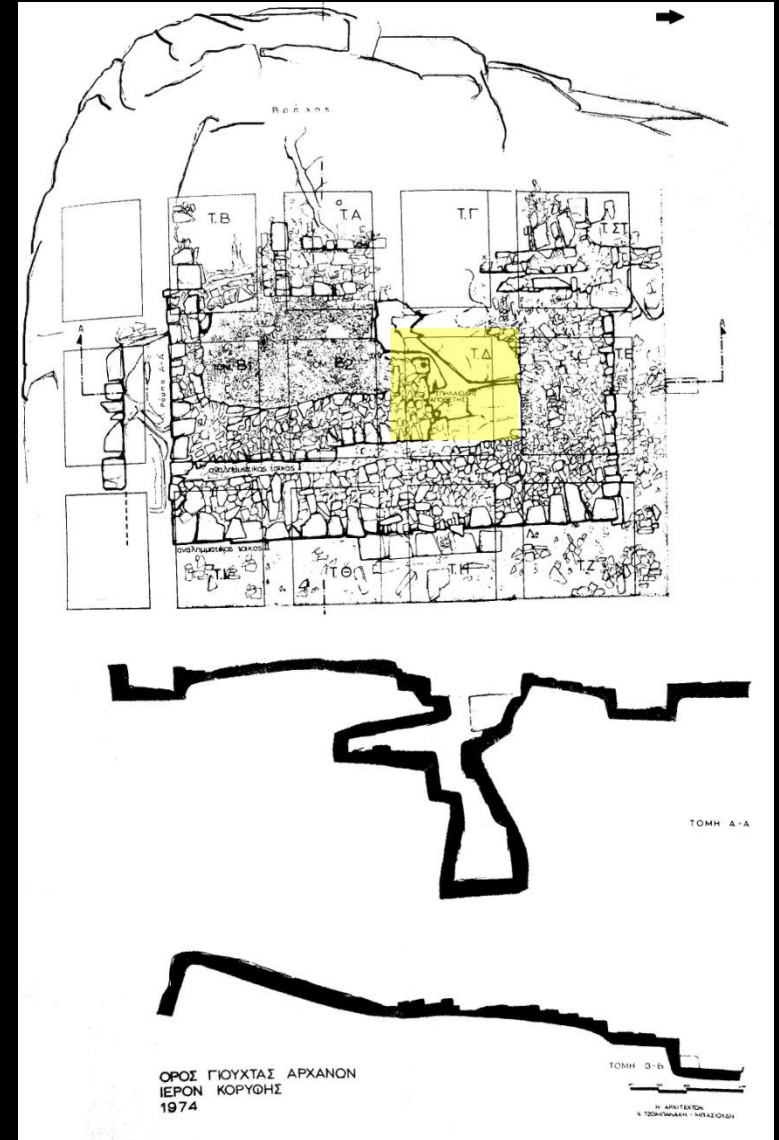
Ανοιχτοί χώροι

Ανοιχτοί χώροι

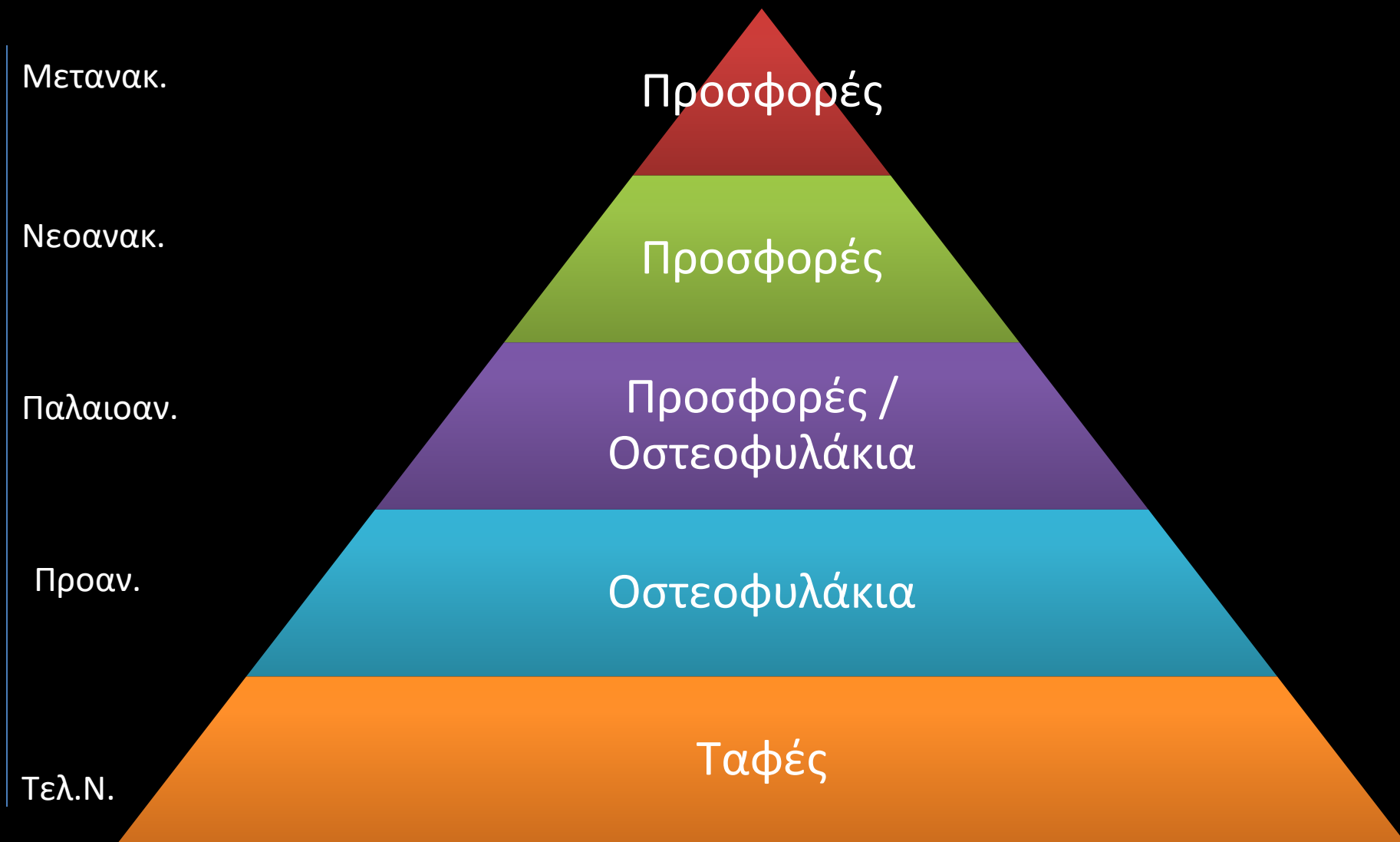
Πήλινα ειδώλια
ανθρώπων

Πήλινα ειδώλια
ζώων

Ομοιώματα
ανθρώπινων
μελών

Διαχρονική χρήση των σπηλαίων

Tomkins in press

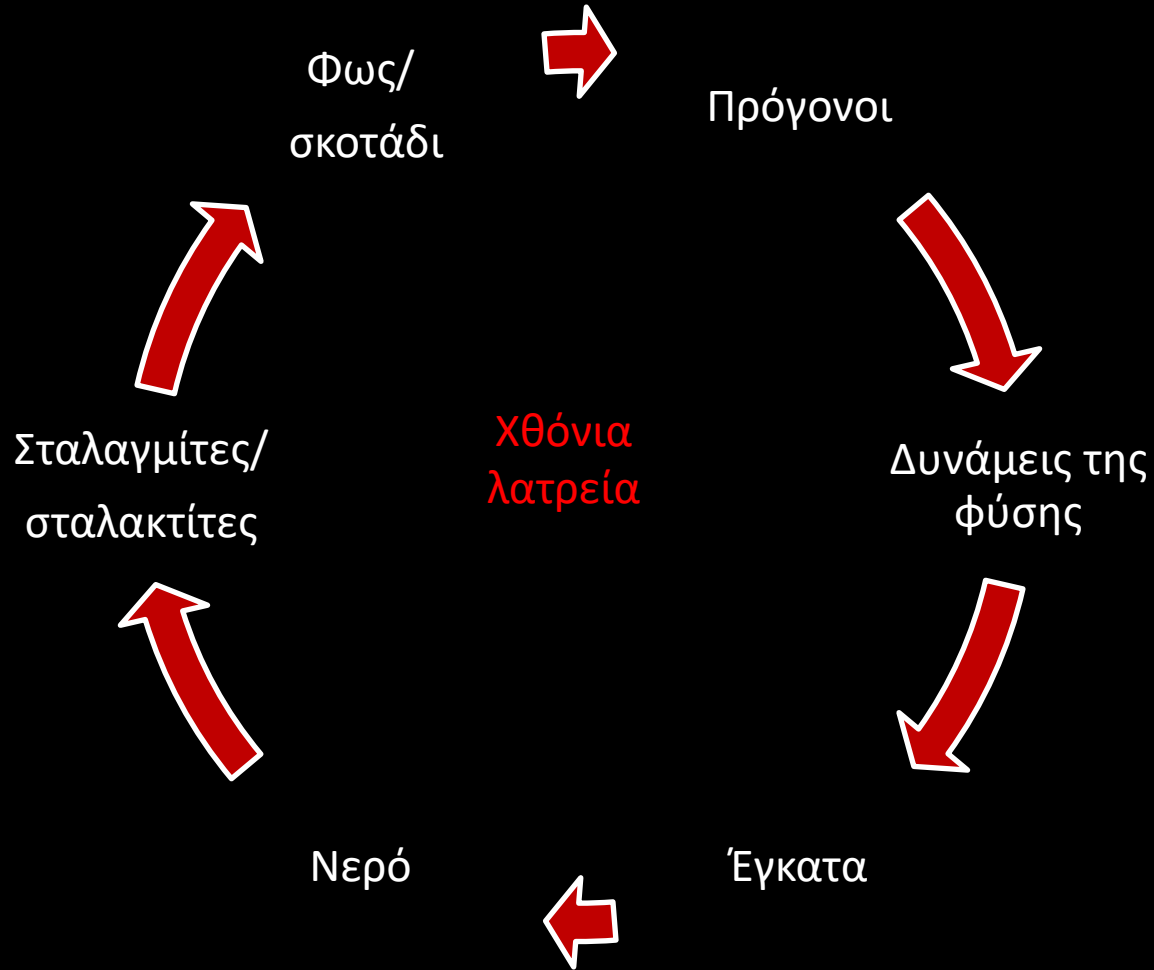
- Μη οικιστικός χαρακτήρας
- Λατρεία > Ανακομιδές/ Ταφές

- Απόσταση από αγροτικές καλλιέργειες
- Ακαταλληλότητα για κατοίκηση
- Δεν υπάρχουν νομάδες

Σταθερό Τελετουργικό Σημείο

Υποθετική ανασύσταση του τελετουργικού των σπηλαίων

Αυλή : Ευρύς χώρος για συγκέντρωση πλήθους ανθρώπων

Προσφορά τροφής : Βωμός, κέρνος, τράπεζα προσφορών, μικκύλα αγγεία

Προετοιμασία τροφής : πίθοι, χύτρες

Κοινά γεύματα : καρποδόχοι, λεκανίδες, μεγάλες λοπάδες

Πόση : προχυτικά, κύπελλα, μικρές φιάλες

Σταλγμίτες και σταλακτίτες : μορφές / σχισμές / προσφορές

Προσωπικές προσφορές : ειδώλια, διπλοί πελέκεις, όπλα, εργαλεία, σφραγιδόλιθοι, κοσμήματα

Νερό: κάθαρση, επαφή με στοιχεία της φύσης

Πέρασμα από το φως στο σκοτάδι και πάλι στο φως